

*Сатаева Г.С., Өмүрбек кызы У.*

**ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫ ЛЮКСЕМБУРГ  
ОКУМУШТУУЛАРЫНЫН СЫНЫНДА**

*Сатаева Г.С., Өмүрбек кызы У.*

**ПРОИЗВЕДЕНИЯ ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА В КРИТИКЕ  
ЛЮКСЕМБУРГСКИХ УЧЕНЫХ**

*G.S. Sataeva, Omurbek kyzy U.*

**THE WORKS OF CHINGIZ AITMATOV IN HIS CRITICISM  
LUXEMBOURGIAN SCIENTISTS**

УДК: 801.1.043.3

Макалада Чынгыз Айтматовдун чыгармачылык ийгилигинин бирден бир сыры ал өз чыгармаларын жаратууда улуттук алкактан чыгып, жалпы адамзаттык, планетардык ой жүгүртүүнүн деңгээлине көтөрүлгөндүгүндө экендигин жазуучунун чыгармачылыгын изилдеген окумуштуулар бир ооздон белгилешет. Чет элдик окумуштуулар да Чынгыз Айтматовдун чыгармачылыгындагы бул өзгөчөлүктү өз изилдөөлөрүндө башкы нерсе катары белгилешкендигин жана бул маселеге карата ар кыл ойлор айтылгандыгын көрөбүз. Макалада Люксембургдун окурмандары да Ч.Айтматовдун чыгармачылыгы менен 60-жылдары эле Луи Арагон даңазалап чыккан «Жамийла» аркылуу таанышкандыктары, ал эми Ч.Айтматов жөнүндө сын пикирлер кийинчирээк башкача айтканда 70-жылдары жарыялана баштагандыгы белгиленген. Люксембургдагы жаш адабиятчылар комитетинин жана А.С. Пушкин атындагы маданий борборунун председатели Розмари Киффер советтик адабиятка, анын ичинен өзгөчө Ч.Айтматовдун чыгармаларына арналган кечелерди, лекцияларды уюштурууну ишкердүү алып барган. Башка батыш сынчылары сыяктуу эле Кифферди да кызыктырган бирден-бир нерсе – бул жазуучунун чыгарманы позитивдүү нотада аяктоосуна түрткү болгон күч экендигин көрүүгө болот.

**Негизги сөздөр:** дүйнөлүк адабият, дипломаттык кызмат, тынчтыктын идеалы, пропаганда, адамзаттык асыл дөөлөт, позитивдүү нота, универсалдык көйгөйлөр.

В данной статье, ученые исследовавшие творчество Ч. Айтматова, отмечают то, что секрет творческих успехов Ч. Айтматова в том, что он при создании своих произведений выходит за рамки национального круга, поднимается на уровень планетарного, общечеловеческого мышления. Также эти особенности в произведениях Ч.Айтматова зарубежные ученые отметили как главную особенность в своих исследованиях и были высказаны разные мнения по этому вопросу. В статье отмечается, что читатели Люксембурга были ознакомлены с творчеством Ч. Айтматова еще в 60-е годы по произведению “Жамийла”, которого восхвалял Луи Арагон, а критика, по творчеству Ч. Айтматова, начала публиковаться после, т.е. в 70-е годы. Председатель Люксембургского комитета молодых литераторов и культурного центра имени А.С. Пушкина Розмари Киффер плодотворно организовывал лекции, вечера, посвященные советской литературе, в том числе творчеству Ч. Айтматова. Как и других западных критик Киффера заинтересовала та сила, которая способствовала автору заканчивать свои произведения в позитивной ноте.

**Ключевые слова:** мировая литература, дипломатическая служба, идеал мира, пропаганда, человеческие драгоценности, позитивная нота, универсальные проблемы.

In this article, the scientists investigating Ch. Aitmatov's creativity note that the secret of creative achievements of Ch. Aitmatov is that he during creation of the works being beyond a national circle is lifted to the level of planetary and universal thinking. Also foreign scientists have noted these features in works of Ch. Aitmatov as the main feature in the researches and different opinions on this matter have been expressed. In article, it is noted that readers of Luxembourg have been acquainted with Ch. Aitmatov's creativity in the 60th years according to the work "Zhamiyla" which Louis Aragon eulogized, and the criticism, on Ch. Aitmatov's creativity, has begun to be published later, i.e. in the 70th years. The chairman of the Luxembourg committee of young writers and the cultural center that named in A.S. Pushkin Rosemarie Kiffer fruitfully organized the lectures, evenings devoted to the Soviet literature, including Ch. Aitmatov's creativity. As well as western, the critic Kiffera has interested others that force which promoted the author to finish the works in a positive note.

**Key words:** world literature, diplomatic service, world ideal, promotion, human jewelry, positive note, universal problems.

Чынгыз Төрөкулович Айтматов – дүйнөлүк маанидеги жазуучу. Анын таланттуу чыгармалары бүткүл дүйнөлүк адабияттык, маданияттык кең десек аша чапкандык болбос. Учурда Айтматовдун чыгармачылыгына карата кызыгуу жыл өткөн сайын көбөйүүдө. Айтматовдун чыгармаларын дүйнөнүн булун-бурчун дагы ар түрдүү луттагы окурмандар кызыгуу менен окушат. Айтматов өзүнүн кажыбас кайраты, опсуз чексиз таланты, «бир күндө жүз киши аткара турган ишти жеке бүтүргөн» (Б.Шамшиевдин берген баасы) эмгекчилдиги менен кыргыз эли үчүн опол тоодой эмгек өтөп, ошол эмгектин үзүрлүү жемиштери менен дүйнөлүк атак-даңкка жетишип келди. «Жакшынын шарапаты» дегендей өзү менен кошо өзүнүн чыгармалары аркылуу Кыргызстанды бүткүл дүйнөгө таанытып, журтубуздун мактаныч-сыймыгына айлангандыгын жетине албай кайта-кайта айта берүүгө акыбыз бар. «Элчи менен ырчы – элге көпүрө» дегендей, ал кыргыз адабиятын дүйнөлүк адабият менен байланыштырды. Балким, Кыргызстандын дүйнөлүк адабияттагы элчиси бекеринен кесибі боюнча да элчи болбогондур.

Чынгыз Айтматов өзүнүн дипломаттык кызматын 1990-жылы СССРдин Люксембургдагы элчиси, андан кийин 1994-жылга чейин Россиянын Люксембургдагы элчиси, ал эми Советтер Союзу таркагандан кийин 1908-жылдын мартына чейин Кыргыз-

стандын Бенилюкс (Бельгия, Нидерландия, Люксембург) өлкөлөрүндөгү элчиси болуп кызмат өтөгөн.

Люксембург дагы немис тилдүү өлкөлөрдүн катарына киргендиктен, (3 млн эли немисче сүйлөшөт) ал жердеги элдердин Ч.Айтматовдун чыгармачылыгына болгон көз караштары тууралуу билдирип коюнуу туура болот го деп таптык.

Люксембургдун окурмандары да Ч. Айтматовдун чыгармачылыгы менен 60-жылдары эле Луи Арагон даңазалап чыккан «Жамийла» аркылуу таанышкан. Ал эми Ч.Айтматов жөнүндө сын пикирлер кийинчирээк, б.а. 70-жылдары жарыялана баштаган. Ошол 70-80-жылдары Люксембургдагы жаш адабиятчылар комитетинин жана А.С.Пушкин атындагы маданий борборунун председатели Розмари Киффер советтик адабиятка, анын ичинен өзгөчө Ч.Айтматовдун чыгармаларына арналган кечелерди, лекцияларды уюштурууну ишкердүү алып барган. Киффер Ч.Айтматовдун чыгармаларын мындай пропагандалоосун өзүнүн Чынгыз Айтматовдун чыгармалары тууралуу жазган макалаларын жарыялап жана радиодон уктуруулары менен толуктап урган.

Мисалы 1974-жылы Киффер тарабынан ФРГда лекция окулуп, Люксембургдун радиосу аркылуу Чынгыз Айтматовдун чыгармачылыгы тууралуу маек уюштурулуп, «Жамийла», «Саманчынын жолу» повесттеринен үзүндү айтуулар аркылуу коштолуп турган.

Люксембургдук адабиятчынын кыргыз жазуучусунун чыгармачылыгына ушунчалык көңүл бөлгөндүгүн кандайча түшүндүрүүгө болот? Буга жооп эң алгач Айтматовдун чыгармаларынын эл аралык таанулуусу жана автордун адеп-ахлак жана философиялык ой-жүгүртүүсү менен Киффердин ички жан дүйнөсүнүн жакындыгы, өзгөчө анын адамкерчилиги, дүйнөдөгү тынчтыктын идеалдарын колдоосу жана социалдык адилеттүүлүгү. Ошондой эле сынчыны жазуучунун чыгармаларындагы берилген совет элинин жашоосу да кызыктырган. Кызыгуунун бул бардык аспектилерин тууралуу Киффер өзүнүн Чынгыз Айтматов жөнүндөгү эң алгачкы чыгып сүйлөгөн сөзүндө эле билдирген. Радио угуучулар жана окурмандар менен Чынгыз Айтматовдун чыгармалары тууралуу ой бөлүшкөндө, анын (Айтматовдун Г.С.) каармандары тынчтыкты сүйгөн, бакытка умтулган, эң жөнөкөй күжүрмөн, б.а. жаңы доордун адамдары экендигин баса көрсөтүп, Айтматовдун өзү да, каармандары да дал ушул «жеке адамдын жан дүйнөсү» деген жалпы адамзаттык асыл дөөлөттү, арыбас максат мүдөөнү көздөп, ар бир окурманды ак жүрөк, ак ниет, адилет, чынчыл, чечкиндүү болууга үндөп, жандуу жашоого шыктантып тургандыгын белгилеп, Айтматовдун чыгармаларындагы ушул багытты; «Мы видим, как у героев Айтматова, тесно связанных с традициями своего народа и в то же время устремленных к прогрессу, который им несет новое время, раскрываются таланты художников, ученых и философов», - деп баса көрсөтүлгөн. Барбара Р.Киффер Чынгыз Айтматовдун чыгармалары жөнүндө өзүнүн туруктуу концепцияларын жыйнап,

Бенилюкс өлкөлөрүндө гана эмес, андан сырткары өлкөлөрдө да Чынгыз Айтматовдун чыгармаларын пропагандалоо иштерин уланткан. Бул концепцияларын Киффер «Букс эброд» деген америкалык журналга жарыяланган өзүнүн «Чынгыз Айтматов- летописец прошлого и нового Советской Киргизии» деген обзордук макала-очеркинде толугураак көрсөткөн. Сөзүнүн жыйынтыгында ал мындай деп корутундулаган: «Произведения Чынгыза Айтматова являют собой образец литературы, имеющей преходящую ценность. Подобно поэтам классической древности и сказителям эпоса, он беззаветно любит свою страну и является летописцем своего народа. Он страстно любит жизнь и природу, обладает глубоким пониманием таких человеческих чувств, как любовь и отчаяние, он - поборник ленинских идеалов всеобщего процветания на земле. Во всех его произведениях мы неизменно находим прошлое и настоящее, человека и природу, радость и печаль, резкое осуждение таких отклонений от гуманистических идеалов, как война и жестокость, а вместе с тем и надежду на то, что эти идеалы, по крайней мере, не умрут и, возможно, будут когда-то осуществлены».

Жогоруда айтылган Киффердин ой-пикирлери аркылуу анын көз карашында Айтматовдун чыгармалары тууралуу кайчылаш ойлор жок деп айтууга да болбойт. Бирок бул кемчиликтер Розмари Киффердин кыргыз прозаигинин чыгармаларын пропагандалоосуна кедергисин тийгизбестен, ал башка өлкөлөргө да пропагандалай берген.

Чынгыз Айтматовдун чыгармалары Люксембургдун сынында кандайча кабыл алгандыгы жөнүндө айта турган болсок, 60-жылдары Люксембургда Чынгыз Айтматовдун «Жамийласына» эч кандай интерпретация айтылган жок. «Жамийлага» болгон сынды Кифферден да көрө албайбыз, бирок ал повести кабыл алууда Киффер менен Л.Арагондун ортосунда айырмачылык дейбизби, же келишпестик дейбизби анын кийинки макаласында байкалып турат.

Ал Л. Арагонго оппонент болууну каалабагандыктан, повесть менен жаңы таанышканда Л.Арагондой эле сезим пайда болгондугун, чет элдик окурмандардын «Жамийланын» чоң ийгилик, жетишкендиктерин айтып келип, андан кийин Арагонго толук кошула албагандыгын, «Саманчынын жолу» повестин «Чынгыз Айтматовдун алгачкы, башкача, эң жогорку типтеги сүйүүнү чагылдырган чыгарма» катары кабыл алгандыгын билдирет («Жамийлага» салыштырмалуу - Г.С.).

Бирок Киффер өзүнүн макалаларында «Саманчынын жолуна» болгон канааттануусун повесттин поэтикасынан, каармандардын сүрөттөлүшүнөн эмес, маанисин баяндоосунан жана жалпы мүнөздөмөсүнөн табат. Ошону менен бирге баяндалып жаткан ой-пикирлер, проблематикалар жана повесттин идеялык мааниси окурмандарга абдан жеткиликтүү экендигин баяндайт. Мындай мүнөздөмөнү анын макалаларынан таап, мисал катары киргизсек ашыкча болбос: «Эта повесть... является изображением торжества жизни и любви над смертью и отчаянием,

выражением истинной красоты и неиссякаемых сил природы, составляющих неотъемлемую часть жизни киргизского народа... Подобно тому, как земля, этот естественный источник и хранитель жизни, отвергает разрушительные силы войны, так и Толгонай одолевает смерть и отчаяние посредством своей любви, которой она одаряет мальчика, в сущности, постороннего для нее».

Бул мүнөздөмө боюнча сынчы повестке баа гана бербестен, чыгармага түшүндүрмө берүүнүн эч кажети жок болгон өзүнүн концепциясын формулировкалаган. Айта кетчү нерсе, «Саманчынын жолу» повестинин Люксембургдун сынында кабылдоосу мурда кандай болсо, кийин да ошондой кабылдоосун өзгөрткөн жок. Мындай ойду Люксембург Университетинин «Обзрении стран Востока» журналына 1994-жылы жарыяланган Бланков-Скардын макаласы ынандырат. Повест тууралуу берген өзүнүн пикиринде ал Р.Киффер менен бир пикирге «самой яркой звездой в созвездии повестей писателя» экендигин билдирген. Ал Толгонайдын образынан адамдын жүрөгүн мыкчып эзген трагедияны да, адамдын ындыны өчүп кыйналса да келечекке ишенимдуу карап, адамзаттын тагдырына бел байлап коюшун, айтор адамдын бүткүл психологиялык абалынын гаммасын көрөт. «Несмотря на отчаяние, - дейт сынчы, - Толгонай сохраняет свое высокое достоинство человека». Жер энинин шарттуу адабий образын автор абдан ыктуу пайдалангандыгын баса белгилеп, адам менен жаратылыштын ортосундагы байланышкан табигый сезимдин сүрөттөлүшүн жогору баалайт.

Р.Киффер өзүнүн «Чынгыз Айтматов – летописец прошлого и нового Советской Киргизии» деген макаласында Айтматовдун «Гулсарат» повестине да кайрылат. Макаланын башында Киффер «Гулсарат» повести Айтматовдун карьерасынын жаңы этабынын башталышы болгондугун белгилеп өтөт.

Башка батыш сынчылары сыяктуу эле Кифферди да кызыктырган бирден-бир нерсе-бул жазуучунун чыгарманы позитивдүү нотада аяктоосуна түрткү болгон күч жана повесттин акыркы бөлүгүнүн чыгарманын бүтүндөй композициясына тийгизген таасири. Чыгарма социалисттик реализмдин талабына жооп берерлик нотада аяктаганы менен, Киффердин ою боюнча, Айтматовдун «Кылым карытар бир күн»

романына стилдик жактан даярдык болуп эсептелет, анткени повесттеги баяндалган жыйырма жыл Танабайдын жолунун жүрүшүндө айтылып бүтөт. Киффер өзүнүн талкуусунда Гулсараттын образына чоң маани берет. Гулсаратты кыргыз маданияты, эли менен бирдикте карап, анын кишенделишин жана бычылышын «советтик улуттар саясатына карата курч сын» катары каралышы керектигин айтат.

Р.Киффер «Гулсарат», «Ак кеме», «Кылым карытар бир күн» романдары Айтматовдун өз мамлекетинин чегинен чыккан проблемалар менен тынчсыздангандыгы тууралуу комментарийине каршы туруп», жогоруда аталган чыгармалар Айтматовдун кыргыз проблемаларынын универсалдык проблемаларга өтүшүн эмес, өзүнүн мамлекетинин ичиндеги ар түрдүү проблемалардан өз элинин маданий жактан сакталып калышына» болгон тынчсыздануусунун пайда боло баштагандыгын айтат.

Р.Киффердин повесттеги «саптардын ортосунда» айтылбай кеткен ойлорду интерпретациялоого болгон аракетин жана «Гулсаратты» талдоодо Киффер көпчүлүк учурда повести ашкере саясатташтырып жибергендиги, анын «Гулсарат» боюнча айткан ойпикири өзүнүн уникалдуулугу жана өз алдынчалыгы менен окурмандарды өзүнө тартат.

Ошентип, каралган материалдар боюнча жыйынтыктоо катарында буларды белгилесек болот;

1. Люксембургдук адабий сындын советтик, кыргыз адабий сынындай эле Ч. Айтматовдун чыгармачылыгына кызыкчылыктары жогору экендигин көрөбүз.

2. Люксембургдук сында Айтматовдун чыгармаларынын көбүнчө идеологиялык багыты кызыгуу туудурат.

#### Адабияттар;

1. Kieffer R. Ch. Aitmatov: epic chronicler of tradition and change in Soviet Kirghizia // Books Abroad. - Oklahoma, 1975. - Vol. 49. - N3. - 456-464.
2. Kieffer R. Ch. Aitmatov: epic chronicler of tradition and change in Soviet Kirghizia // Books Abroad. - Oklahoma, 1975. - Vol. 49. - N3. - P. 461.
3. Kieffer R. Ch. Aitmatov: epic chronicler of tradition and change in Soviet Kirghizia // Books Abroad. - Oklahoma, 1975. - Vol. 49. - N3. - P. 464.

Рецензент: к.филол.н., доцент Акынбекова А.У.